

ГІРНИЧО-МЕТАЛУРГІЙНИЙ КОМПЛЕКС УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ РИНКОВИХ УМОВАХ

А. І. Сухоруков, В. В. Матюха, М. Т. Мовчан

Гірничо-металургійний комплекс (ГМК) України забезпечує близько 27% товарного виробництва та понад 40% валютних надходжень. На експорт постачається до 80% прокату чорних металів, що становить близько 3% обсягу світової торгівлі цим видом продукції, а також експортується до 40% товарної залізної руди (від потреби світового ринку). За обсягом виробництва чавуну та сталі Україна посідає сьоме місце в світі [1].

Розвиток вітчизняного ГМК досліджували В. Майорченко, В. Калюжний, О. Калюжний, Ю. Макогон, М. Шпундра, І. Майорова [2 – 4]. Однак увага приділялася тільки чорній металургії чи її сировинній базі. Проблематика ж розвитку ГМК у ринкових умовах як цілісного комплексу, включаючи мінерально-сировинну базу, гірничовидобувну та металургійну промисловість, останнім часом практично не розглядалася.

Метою статті є комплексний аналіз стану розвитку структурних складових вітчизняного ГМК у сучасних економічних умовах та розробка пропозицій щодо забезпечення його сталого розвитку.

Сировинна база ГМК як важлива складова частина природних ресурсів має виняткове значення не тільки для розвитку економіки держави, а й є гарантією її безпеки та обумовлює перспективні стратегічні напрями сталого економічного розвитку.

Сировинною базою чорної металургії є запаси залізних та марганцевих руд. Станом на 1 січня 2008 р. мінерально-сировинна база України налічувала 56 розвіданих родовищ залізної руди (28 млрд. тонн затверджених запасів), з яких до експлуатації залучено 23, або 41% розвіданих родовищ; руд марганцю – 5

Сухоруков Аркадій Ісмаїлович – доктор економічних наук, професор, завідувач відділу Національного інституту проблем міжнародної безпеки

Матюха Володимир Вікторович – кандидат технічних наук, провідний науковий співробітник Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України

Мовчан Микола Тимофійович – провідний економіст Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України

(розробляється 2, або 40% розвіданих родовищ). Як видно з наведених даних, із загально-го обсягу розвіданих запасів залізної і марганцевої руди у розробку залучено 40% родовищ, що свідчить про наявність резерву сировини для діючих гірничих підприємств. Щодо забезпеченості залізорудною сировиною вітчизняного ГМК у контексті довгострокових перспектив, то слід зазначити, що на родовищах, які розробляються, залишок запасів становить понад 1 млрд. тонн багатих руд і близько 13 млрд. тонн залістистих кварцитів. В останні 5 років середньорічний видобуток сирової руди становив 150 – 170 млн. тонн.

Як додаткові джерела металеві сировини для чорної металургії перспективними є шлами збагачення залізних (вміст заліза 11 – 20%) і марганцевих руд (вміст марганцю 8 – 12%) – при повторному збагаченні. Це саме стосується феромарганцевих і силікомарганцевих шлаків (накопичені запаси – 20 млн. тонн, вміст окислів марганцю 14 – 19%).

Залізорудна підгалузь ГМК України – це високоенергоємне, трудо- та капіталомістке виробництво з тривалим виробничим циклом. Специфічною особливістю гірничодобувної промисловості є необхідність проведення випереджувальних робіт, тобто перманентне створення нових виробничих потужностей замість тих,

що вибули [5, 6]. Гірничо-геологічні умови відпрацювання покладів на окремих ділянках родовищ погіршуються, спостерігається щорічне зниження рівня гірничих робіт, що, крім основних виробничих витрат, потребує постійних витрат на водовідлив, провітрювання, транспортування гірничої маси, збільшення обсягів розкривних робіт.

Через світову фінансово-економічну кризу (початок кризи третій квартал 2008 року) відбулося різке скорочення попиту на металовироби, що, в свою чергу, вплинуло і на підсумкові показники роботи гірничорудного сектору ГМК України. Так, за 2008 рік (порівняно з 2007 роком) відбулося падіння виробництва залізорудної сировини. Порівняльні показники роботи гірничодобувних підприємств України за 2007 – 2008 роки наведено в табл. 1. Найбільше скорочення виробництва залізорудного концентрату спостерігалось на ВАТ «Південний ГЗК» – 14%; обкотишів – на ВАТ «Північний ГЗК» та ВАТ «Центральний ГЗК» – 15%.

Обсяг поставок залізорудної сировини гірничодобувними підприємствами України за 2008 рік становив 62 млн. тонн. Порівняно з 2007 р. обсяг поставок залізорудної сировини зменшився на 3482 тис. тонн. Станом на 1 січня 2009 р. на складах було розміщено 2426 тис. тонн залізорудної сировини, у тому числі: агло-

Таблиця 1

Обсяги виробництва гірничодобувних підприємств України за 2007 – 2008 роки, тис. тонн

Назва продукції	2007 р.	2008 р.	2008 р / 2007 р.,	
			+/-	%
Руда і концентрат залізні:	77259,5	71947,1	- 5312,4	93,1
руда залізна неагломерована	16337,4	15035,2	- 1302,2	92,0
концентрат	60922,1	56911,9	- 4010,2	93,4
Агломерат	13462,8	10481,8	-2981,0	77,9
Обкотиші залізорудні	22379,9	20415,0	- 1964,9	91,2
Вапняк металургійний	17296,4	15141,2	- 2155,2	87,5
Доломіт сирий	966,0	868,9	-97,1	89,9
Доломіт випалений	274,9	237,2	-37,7	86,3
Поставки залізорудної сировини:	65504,0	62022,0	- 3482,0	94,7
на внутрішній ринок	44321,0	39360,0	- 4961,0	88,8
на експорт	21169,0	22662,0	1493,0	107,0

Джерело: складено і розраховано за даними Мінпромполітики України.

Експорт – імпорт залізорудної сировини в Україні в 2006 – 2008 рр., тис. тонн

Продукція	Роки	Експорт	Імпорт	Чистий експорт
Аглоруда	2006	7465,0	729,0	6736,0
	2007	7330,0	1280,0	6050,0
	2008	6945,0	1431,0	5514,0
Концентрат	2006	4051,0	1179,0	2872,0
	2007	4936,0	1427,0	3509,0
	2008	6957,0	781,0	6176,0
Агломерат	2006	0	0	0
	2007	27,0	0	27,0
	2008	60,0	0	60,0
Обкотиші залізорудні	2006	8568,0	107,0	8461,0
	2007	8876,0	843,0	8033,0
	2008	8700,0	511,0	8189,0
Всього залізорудної сировини	2006	20084,0	2015,0	18069,0
	2007	21169,0	3550,0	17619,0
	2008	22662,0	2723,0	19939,0

Джерело: складено і розраховано за даними Мінпромполітики України.

мерату – 59 тис. тонн; обкотишів – 356 тис. тонн; концентрату – 512 тис. тонн.

Відомо, що ГМК України є експортноорієнтованою галуззю. Зовнішньоекономічна діяльність вітчизняних гірничозбагачувальних комбінатів наведено у табл. 2.

Як видно з таблиці, чистий експорт залізорудної сировини у 2008 році зріс. Винятком є аглоруда, експорт якої в останні роки постійно зменшується за одночасного збільшення імпорту. Загалом по залізорудній сировині коефіцієнт покриття експортом імпорту у 2008 році становив 8,32 проти 5,96 у 2007 році.

Однак, враховуючи вплив на вітчизняну економіку світової фінансово-економічної кризи, експерти впевнені, що в 2009 р. обсяги експорту залізорудної сировини скоротяться на 15 – 20%, а конкуренція на ринках залізорудної сировини зросте, що може привести до збільшення поставок імпортової сировини на внутрішній ринок.

Незважаючи на значні запаси сировини, Україна в останні шість років поступилася лідерам із видобутку та експорту марганцевих руд. Протягом 2002 – 2005 рр. її частка в світовій торгівлі марганцевою рудою скоротилася з 11 до 7%. Крім того, Україна стала одним з найбільших покупців цієї сировини на світових ринках (табл. 3).

Таблиця 3

Видобуток, експорт та імпорт марганцевої руди в Україні, млн. тонн

Вид діяльності	Роки				
	2004	2005	2006	2007	2008
Видобуток	5,2	5,6	5,6	5,8	5,05
Експорт	0,48	0,37	0,03	0,04	0,06
Імпорт	1,73	1,83	1,66	1,5	2,0

Джерело: складено за даними Геоінформу та Мінпромполітики України.

Виробництво основних видів металопродукції в Україні, тис. тонн

Назва продукції	2007 рік		2008 рік		
	Середньодобове виробництво	Фактично	Середньодобове виробництво	Фактично	2008/2007, %
Агломерат	136,3	49767,0	117,6	43052,0	87,0
Чавун	97,7	35647,0	84,7	30982,0	87,0
Сталь	117,3	42829,0	101,4	37107,0	87,0
Прокат загальний	103,7	37836,0	90,4	33078,0	87,0
Прокат готовий	98,7	36010,0	86	31493,0	87,0
Труби сталеві	7,1	2607,0	6,7	2456,0	94,0
Металовироби	1,2	427,0	0,8	299,0	70,0
Кокс 6% вологості	56,4	20572,0	53	19465,	95,0

Джерело: складено за даними Мінпромполітики України.

Слід зазначити, що вся марганцева руда в Україні видобувається ВАТ «Марганецький ГЗК» та ВАТ «Орджонікідзевський ГЗК».

Українським феропідприємствам потрібно близько 4 млн. тонн марганцевої руди на рік, і 23 – 33% цього обсягу становить імпорт [7]. Основною причиною збільшення імпорту є незадовільна якість концентратів із українських руд (низький вміст марганцю та високий вміст фосфору). Марганцева руда імпортується в Україну переважно з Гани і Південної Африки, а також з Габону та Австралії.

Виробництво основних видів металопродукції за 12 місяців 2008 р. зменшилось порівняно з відповідним періодом 2007 року: чавуну, сталі, прокату загального і готового – на 3%, труб сталевих – на 6%, металовиробів – на 30% (табл. 4).

Як і раніше, в Україні переважає виробництво сортового прокату, а в усьому світі – листового. Тому для успішної діяльності українські металургійні підприємства мають повною мірою враховувати світові тенденції розвитку металургії.

Світова фінансово-економічна криза змусила вітчизняних металургів скорочувати споживання природного газу з метою зниження собівартості товарної продукції. Так, у доменному виробництві природний газ майже цілком було замінено на кокс, що призвело до зростання середніх витрат коксу на виплавку 1 тонни

чавуну з 530 кг до 588 – 590 кг. Однак металурги і надалі планують замінити газ коксом, доки їх влаштуватимуть коксові та вугільні ціни.

Баланс ресурсів та розподілу збагаченого коксівного вугілля в Україні у 2007 – 2008 роках наведено в табл. 5.

З наведеного балансу виробництва та споживання річна потреба у 2009 р. вітчизняної чорної металургії в імпорті збагаченого коксівного вугілля порівняно з минулими роками зменшилась у 2,28 – 2,58 разу, що обумовлено зменшенням попиту на металопродукцію. Основні обсяги імпорту вугілля коксівного вітчизняними меткомбінатами здійснюються з Російської Федерації.

Протягом 2008 року в Україні зросли ціни на кокс, що зумовлено зниженням імпортних поставок вугільної сировини, а також збільшенням цін на російський вугільний концентрат. Імпортний російський кокс у минулому році постачався за ціною 620 – 650 дол. США/тонну DAF (зростання цін на 100 – 120 дол. США/тонну), а вітчизняний кокс на внутрішньому ринку пропонувався по 742 – 865 дол./тонну (зростання цін на 100 – 130 дол. США/тонну).

Щодо ситуації з заготівлею металобрухту. Його заготівельники в останні місяці 2008 р. зіткнулися з двократним падінням споживання та чотирикратним падінням ціни на брухт. Підприємства об'єднання «Вторчермет», на які

**Баланс ресурсів та розподілу збагаченого коксівного вугілля в Україні
у 2007 – 2008 рр. за марками та прогноз на 2009 рік, тис. тонн**

	2007	2008	2009 (прогноз)
Загальні ресурси українського концентрату для коксування, в т. ч.:	15059	14735	14050
вугілля марки К	5120	4715	4636
вугілля марки Ж	6325	4862	4777
вугілля марки Г	3313	4126	3934
вугілля марки ПС	301	1031	702
Загальний розподіл (попит) концентрату для коксування, в т.ч.:	22918	23645	17500
вугілля марки К	6958	7213	5490
вугілля марки Ж	6840	7043	5170
вугілля марки Г	5700	5869	4275
вугілля марки ПС	3420	3521	2565
Включаючи на виробництво коксу, в т.ч.:	22800	23475	17100
вугілля марки К (30%)	6840	7042,5	5130
вугілля марки Ж (30%)	6840	7042,5	5130
вугілля марки Г (25%)	5700	5868,75	4275
вугілля марки ПС (15%)	3420	3521,25	2565
Включаючи на експорт, в т.ч.:	118	170	400
вугілля марки К	118	170	360
вугілля марки Ж	0	0	40
вугілля марки Г	0	0	0
вугілля марки ПС	0	0	0
Розрахована потреба в імпорті задля досягнення балансу ринку, в т.ч.:	7859	8910	3450
вугілля марки К	1838	2497	854
вугілля марки Ж	515	2180	393
вугілля марки Г	2387	1743	341
вугілля марки ПС	3119	2490	1863

Джерело: складено за даними ДП «Укрпромзовнішекспертиза».

припадає приблизно три чверті всього українського ринку металобрухту, мають на сьогодні 600 – 700 млн. грн. заборгованості за поставлену продукцію. Нині фактично продовжують заготівлю брухту лише великі компанії, що мають фінансові ресурси.

Зараз майновий комплекс ГМК України поділений між такими угрупованнями: корпораціями «Індустріальний союз Донбасу» та «Інтерпайп», компанією «Систем Кепітал Менеджмент», групами «Данко» та «Приват», які не тільки конку-

рують, а й вороже ставляться одне до одного. Нині ці фінансово-промислові групи переймаються тим, щоб придбати зарубіжні активи для створення повноцінних ланцюжків збуту. Наявність виробничих активів за кордоном забезпечує доступ до тамтешніх ринків збуту, нівелює тарифні та нетарифні бар'єри і дає можливість українській промисловості стати більш повноцінною часткою глобальної світової економіки.

За рівнем продуктивності праці, енерго- і матеріалоемності продукції вітчизняне металургійне

виробництво є одним з найвідсталіших у світі. Низький технічний рівень та застосування застарілих технологій призводить до того, що виробництво вітчизняної металургійної продукції має на 5 – 7% вищу матеріалоемність, на 25 – 30% вищу енергоемність, ніж у кращих світових виробників, зокрема, чавуну – на 14%, сталі – на 30%, готового прокату – на 60%. Так, через низький технологічний рівень у галузі низька продуктивність праці: на виробництво однієї тонни сталі витрачається в середньому 53 людино-години (у РФ – 38, Німеччині – 17). Тобто основні виробничі фонди металургійних підприємств потребують істотної модернізації. Модернізація діючих виробничих потужностей в останні роки здійснювалась тільки на окремих меткомбінатах.

В умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів (вступ України до СОТ) актуалізуються питання збереження та забезпечення сталого розвитку вітчизняного ГМК, включаючи і мінерально-сировинний комплекс. На наш погляд, для забезпечення цілісності ГМК і його розвитку необхідно:

об'єднати ці угруповання в одну мережеву структуру;

здійснювати постійну державну підтримку через систему пільг, субсидій та преференцій (наприклад, так званий експеримент у ГМК кінця 1990-х років);

значно активізувати інноваційно-інвестиційну діяльність галузі щодо модернізації основних виробничих фондів.

Зі вступом України до СОТ у 2007 р. до Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» було внесено відповідні зміни. На особливу увагу заслуговує стаття 17 цього закону, де визначено норму, якою заборонено експорт

природних ресурсів, у тому числі мінеральних, які вичерпуються, якщо обмеження також застосовується до внутрішнього споживання або виробництва. У розвиток цього закону 27 грудня 2008 р. Кабінет Міністрів України прийняв постанову № 1123 «Про затвердження переліків товарів, експорт та імпорт яких підлягає ліцензуванню, та обсягів квот у 2009 році». Так, додатком № 8 до цієї постанови передбачено перелік товарів, експорт яких підлягає ліцензуванню. Нині до цього переліку включено лише два види корисних копалин: нафта сира і газ природний. На нашу думку, цей перелік слід розширити і додати до нього вугілля коксівне (щорічний дефіцит вугілля коксівного знаходиться на рівні 8 – 9 млн. тонн), оскільки за його імпорتنних поставок в Україну одночасно здійснюється його експорт.

Враховуючи те, що принципи СОТ не дають змоги захищати власних товаровиробників такими заходами в зовнішній торгівлі, як квотування та ліцензування (за винятком митних тарифів), в Україні найближчим часом необхідно розробити нову стратегію захисту вітчизняного ГМК, включаючи мінерально-сировинний комплекс, від негативного впливу процесів глобалізації й інтеграції.

Зовнішньоекономічну діяльність галузі чорної металургії наведено в табл. 6.

За оперативними даними уряду, Україна скоротила експорт металопродукції в 2008 р. порівняно з 2007 роком на 7,4% – до 29,851 млн. тонн. У грошовому вираженні експорт металопродукції зріс на 38,4% – до 23,174 млрд. дол. США. Зокрема знизився експорт чавуну на 28,7% – до 1,472 млн. тонн. Від його продажу надійшло 730,2 млн. дол. США, що на 19,2% більше, ніж у 2007 році. За даними ВО «Металургпрому», імпорт сталі та прокату в Україну

Таблиця 6

Експорт – імпорт чорних металів за 2005 – 2007 роки, млн. дол. США

Вид зовнішньоекономічної діяльності	Роки		
	2005	2006	2007
Експорт	11451,5	13057,3	16733,4
Імпорт	1151,1	1468,8	2240,2

Джерело: складено за даними Держкомстату України.

у 2008 р. становив приблизно 2,4 – 2,5 млн. тонн по кожному з сегментів. Головні імпортери – РФ, Китай, Туреччина, Казахстан. Зокрема, за 2008 р. імпорт металопродукції в Україну зріс більш ніж на 500 тис. тонн, тоді як саме споживання зменшилось більш ніж на 6 – 7%, а частка вітчизняних постачальників у його забезпеченні знизилась загалом на 5 – 6%.

Слід зазначити, що в умовах світової фінансово-економічної кризи, яка вже позначилась негативним чином на економіці України, вкрай необхідна державна підтримка вітчизняного ГМК. Нині в Україні немає жодної державної програми підтримки ГМК України, а вживаються лише окремі заходи: на короткостроковий період знижено залізничні тарифи на перевезення металопродукції. А чинна Державна програма розвитку та реформування гірничо-металургійного комплексу на період до 2011 р., що затверджена постановою Кабінету Міністрів України, багато в чому є застарілою і не відповідає наявним економічним реаліям.

Які ж є загрози для розвитку вітчизняного ГМК. Насамперед – політична нестабільність у державі та пов'язані з нею правила гри на внутрішньому ринку, створення несприятливих умов для інвестиційного клімату. Крім того, є високий ступінь морального та фізичного зносу основних виробничих фондів, нестача рухомого складу та неузгодженість дій українських ФПП на внутрішньому ринку, через які періодично постають гострі проблеми з коксом, залізородною сировиною, феросплавами, напівфабрикатами (трубна заготівка, катанка), металобрухтом, економічно необґрунтоване встановлення та збільшення різноманітних тарифів.

Висновки та пропозиції

1. Сучасний стан сировинної бази гірничо-металургійного комплексу України позначається не повністю використаним потенціалом: до розробки залучено 40% розвіданих родовищ залізних та марганцевих руд, що свідчить про наявність резерву сировини для діючих гірничодобувних підприємств.

2. За результатами дослідження стану розвитку вітчизняного гірничо-металургійного комплексу в умовах глобалізації встановлено, що світова фінансово-економічна криза негативно

позначилась на роботі як гірничозбагачувальних, так і металургійних комбінатів: у 2008 році порівняно з 2007 роком зменшився обсяг виробництва по всій номенклатурі залізородної сировини та металопродукції.

3. З метою недопущення подальшого зменшення обсягів виробництва залізородної сировини в умовах впливу на вітчизняну економіку світової фінансово-економічної кризи українським ГЗК необхідно нарощувати обсяг експортних поставок на азійський ринок (Китай, Індія, Сінгапур), що розвивається інтенсивніше, ніж ринки США та Європи.

4. Для вирішення стратегічних питань розвитку залізородної підгалузі та мінерально-сировинної бази вітчизняного гірничо-металургійного комплексу необхідно в найкоротший термін гармонізувати зі світовими стандартами вітчизняну нормативно-правову базу та усунути недоліки в державній політиці у сфері надпрокористування.

5. З метою забезпечення сталого розвитку вітчизняного гірничо-металургійного комплексу і збереження ним експортного потенціалу на металургійних комбінатах у найкоротший термін необхідно здійснити реструктуризацію виробництва та освоїти нові види товарної продукції, попит на які постійно зростає (наприклад, виробництво «листа автомобільного» та трансформаторної сталі), значно прискорити оновлення основних виробничих фондів, здійснювати поступову переорієнтацію експорту металопродукції на внутрішній ринок та забезпечувати постійну державну підтримку комплексу через систему пільг, субсидій та преференцій.

6. Розробити Генеральну схему перспективного розвитку гірничо-металургійного комплексу на тривалу перспективу (10 – 15 років), яка має стати основою для визначення ефективніших напрямів при формуванні короткострокових програм (5 років) розвитку виробничих підрозділів комплексу.

7. Для забезпечення постійної конкурентоспроможності гірничо-металургійного комплексу України як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках необхідно створити промисловий кластер як найперспективнішу форму організації економіки в умовах посилення процесів глобалізації й інтеграції шляхом об'єднання

в мережеву структуру всіх наявних у комплексі фінансово-промислових груп.

Джерела

1. *Андрієвський І. Д.* Сучасний стан металургійного комплексу України / І. Д. Андрієвський, В. В. Матюха, М. Т. Мовчан // Мінеральні ресурси України. – 2007. – №4. – С. 39 – 42.

2. *Майорченко В.* Роль черной металлургии в развитии экономики Украины / В. Майорченко, В. Калюжный, А. Калюжный // Економіст. – 2007. – № 7. – С.16 – 23.

3. *Макогон Ю. В.* Криза у світовій економіці: стратегічні пріоритети металургії України / Ю.В. Макогон, М.Г. Шпундра // Стратегічні пріоритети. – 2009. – №1 (10). – С. 86 – 95.

4. *Майорова І.* Інтеграція України у світовій простір на прикладі металургійної галузі Донецького регіону / І. Майорова // Регіональна економіка. – 2003. – № 4. – С.75 – 87.

5. *Василенко О.* Руда за межею фантастики / О. Василенко // Дзеркало тижня. – 2004. – 18 груд. – № 51 (526).

6. *Матюха В. В.* Сировинна база чорної та кольорової металургії України в контексті довгострокових перспектив / В. В. Матюха // Економіка природокористування і охорона довкілля: Збірник наукових праць. – К.: РВПС України НАН України, 2005. – С. 313 – 319.

7. *Матюха В. В.* Гірничо-металургійний комплекс України в контексті довгострокових перспектив / В. В. Матюха, М. Т. Мовчан // Промислове будівництво та інженерні споруди. – 2008. – № 3. – С. 42 – 46.